

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра літературознавства

Кваліфікаційна робота

Освітній ступінь – бакалавр

На тему: **«ЛЮДИНА І СИСТЕМА В ТВОРЧОСТІ СЕРГІЯ
ОКСЕНИКА І ВОЛОДИМИРА ДІБРОВИ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання
спеціальності: 035.01 Філологія (українська мова та література)
освітньої програми: Мова, література, компаративістика

Ганіч Марія Євгенівна

Керівник: Борисюк І.В.

Доктор філологічних наук, доцент

Рецензент _____

Кваліфікаційна робота захищена

З оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 2021 р.

Київ-2021

Зміст

Вступ.....	2
1 розділ. Студії пам'яті і дослідження радянського минулого.....	6
1.1 Зв'язок студій пам'яті з поняттям «ідентичності» нації та суспільством.....	6
1.2 Засоби зображення дійсності у творах Володимира Діброви.....	10
2 розділ. Людина і система в творчості С. Оксеніка і В. Діброви....	14
2.1 «Зайва людина» у романі Володимира Діброви «Бурдик».....	14
2.2 Герой-вигнанець у романі Сергія Оксеніка «Самка Богомола».....	33
2.3 Образ радянської людини.....	38
2.4. Образ росіян в романі «Самка богомола».....	43
Висновок.....	47

Вступ

Актуальність роботи: зумовлена швидким розвитком української нації після довгого панування тоталітаризму. Протягом багатьох років радянська влада перешкоджала національному самовизначенню українців. Наразі, починаючи з 90-х років, люди проходять відновлення після змушеного мовчання та геноциду суспільство проговорює свої травми – зокрема, за допомогою літератури. На прикладі творчості В.Діброви та С.Оксеника можна зрозуміти, що процес перетворення нації не лише розпочався, а й великими кроками наближається до успішного результату. Аналізуючи твори В.Діброви, читач за допомогою використаних у його прозі іронічних засобів може уявити собі атмосферу радянської доби разом з усіма її негативними рисами та зробити висновки за допомогою порівняння з сучасними умовами життя. С.Оксеник у своєму романі зображує не лише глобальні наслідки колоніалізму радянської імперії, а й те, як атмосфера тотального задушливого контролю впливала на приватне життя.

З поняттям національної ідентичності тісно пов'язаний термін пам'яті, який ґрунтується на появі історичного відчуття теперішнього, тобто розуміння тих подій, які відбулися раніше, їхній аналіз та перенесення досвіду минулого на реалії теперішнього часу. Другим етапом є *«болісний перехід від однієї моделі нації до іншої»*, іншими словами – *«метаморфоза історії, яку віднині сприймають як пам'ять»* [13, с.5] П'єр Нора на прикладі Франції зображує перехід суспільства від *«історичної свідомості»* до *«соціального та культурного самоусвідомлення»*, що характеризується вірою у культурну спроможність своєї країни. Натомість колонізовані народи навпаки, поступово позбавлялися національної та культурної ідентичності [13, с.14].

Володимир Діброва у своєму творі показує долю колонізованої країни, народ якої жорстокими методами позбавляли надії на незалежне майбутнє. Для цього автор роману «Бурдик» та інших текстів на кшталт «Пісні Бітлз» наводить приклади із життя звичайної людини, яка не могла собі дозволити вільно виражати свої думки ані у школі чи на роботі, ані в політиці, ані в мистецтві, в тому числі і літературі, живописі. Письменник характеризує бажання людей змінитися та змінити своє середовище, але через тогочасну політику вони бояться виходити за рамки, які були окреслені системою. Зокрема це заборона певних книжок, відмова від імпорту іноземних товарів та тотальний контроль з боку міліції.

У романі «Самка Богомола» Сергій Оксенік звертається до проблеми пробудження *«колективної пам'яті»* [13, с.188]. Головний герой разом з читачем протягом твору мають згадати про замовчаний колективний досвід, омовлення якого дозволило б суспільству рухатися далі. Письменник натякає, що метою українців у нову епоху має бути звільнення від впливу колонізатора. Це він зображує на прикладі головного героя та другорядних персонажів, для яких характерна наївність та безмежна довіра до всіх людей, навіть колишніх ворогів.

За допомогою зображення реальності у стару та нову епоху, обидва автори допомагають побачити старшому поколінню українських читачів негативний бік свого минулого, пробудити повагу до своєї культури. Новому ж поколінню їхні твори дозволять проаналізувати життя тієї епохи та порівняти його з сучасністю.

Моя робота допоможе глибше проаналізувати творчість В.Діброви та С.Оксеника і, за допомогою детального прочитання текстів виокремити деякі спільні для цих авторів риси.

Історія питання: Обов'язково треба згадати праці, що стосуються memory studies – «Простори спогаду» Аляйди Ассман, «Культурна пам'ять: Письмо, пам'ять про минуле і політична ідентичність у високих культурах давнини...» Яна Ассмана та «Теперішнє, нація, пам'ять» П'єра Нора. Найбільш яскраві праці, присвячені творчості В.Діброви – це «Іронічна відстороненість від імперських цінностей як невротична реакція на колоніальний статус нації в романі Володимира Діброви "Бурдик"», також я використала коментарі Левкова у статті «Іронічні «мукументи» доби у «Вибганому» Володимира Діброви». Окрім цих праць можу спиратися на А.Бахтарова, який описав тоталітарну семіосферу роману Бурдик; на Сергія Іванюка, який охарактеризував особливості перехідної літератури на прикладі двох письменників – В.Діброви та В.Орлова.

Мета: Визначити способи зображення відносин людини та системи, проаналізувавши обрані тексти письменників В.Діброви і С.Оксеника.

Завдання:

- Проаналізувати обрані тексти
- На основі цих текстів виокремити основні способи зображення письменниками відносин між системою та людиною в умовах Радянської та пострадянської епох.
- Знайти засоби, за допомогою яких В.Діброва та С.Оксеник передають дійсність життя в радянські та пострадянські часи.
- Визначити характер головного та другорядних героїв у романах «Бурдик» та «Самка Богомола». Проаналізувати їхню взаємодію, зосереджуючись на окремих ситуаціях у творі.

Предмет дослідження: засоби зображення відносин людини і системи у часи двох епох.

Об'єктом дослідження є прозові тексти Володимира Діброви, зокрема зі збірок «Вибгане» та «Довкола столу», а також «Пісні Бітлз», «Автобіографія» та роман «Бурдик». Також я використала роман Сергія Оксеніка «Самка Богомола».

Географічні рамки дослідження: В романі «Бурдик» згадано місто Київ та села Трахтемирів, Григорівка, Переяслав і Манастирець. В романі «Самка Богомола» - колишні місця проведення бойових дій в часи російсько-української війни, табори біженців, село Лісове Полтавської області, а також місця біля кордону з територіями зниклої федерації, зокрема село Пожня.

Хронологічні рамки дослідження: У «Бурдику» ідеться про часи ХХ століття, приблизно з 60-х до 90-х років. «Самка Богомола» – недалеке майбутнє, приблизно після 2018 року, коли був написаний роман.

Методологічна основа: Праці вчених, які досліджували засоби, якими автори передавали дійсність, що описували обрані письменники, а також не менш важливі напрацювання зі студій пам'яті.

1 розділ. Студії пам'яті і дослідження радянського минулого

1.1 Зв'язок студій пам'яті з поняттям «ідентичності» нації та суспільством

Найбільш знаковими працями щодо дослідження аспектів пам'яті «Простори спогадів» Аляйди Ассман [1] і «Культурна пам'ять. Письмо, пам'ять про минуле і політична ідентичність у високих культурах давнини» Яна Ассмана [2]. Дослідники приділили багато уваги аналізу різних аспектів пам'яті, зокрема, таких її видів: функціонального і накопичувального, соціального, культурного та комунікативного тощо. В моїй роботі я використовувала саме останні два поняття. Комунікативна пам'ять – це ті спогади, що пов'язані з недавнім минулим, тобто такі, якими людина ділиться зі своїми сучасниками [2, с.52]. Культурна ж пам'ять – зафіксовані моменти з минулого, які стосуються ширшої спільноти, на відміну від одного покоління (яке є центром комунікативної пам'яті) [2, с.55]

Обов'язково звернути увагу потрібно на те, що саме вивчають студії дослідження пам'яті. Пам'ять має два основні рівні – їх називають індивідуальним і колективним [1, с.11]. Зрозуміло, що перший вказує на пам'ять, що стосується однієї людини або її покоління, а колективний (соціальний) – групи людей зі спільною культурною пам'яттю, наприклад, однієї національності, але які не є родичами. *«Нація є такою спільнотою, що конкретизує свою надчуттєву єдність за допомогою політичних символів»* [1, с.143]. Інколи поняття пам'яті можна сплутати з історією, але насправді це дуже різні речі. Дуже цікаві спостереження стосуються відмінностей між пам'яттю і історією: *«В той час, як колективна пам'ять охоплює групу «зсередини», прагнучи показати їй такий образ її ж минулого, щоб вона на будь-якій стадії могла себе пізнати,... історія навпаки показує ці епохи*

незмінності у своїй картині як «порожні» проміжки і вважає історичним фактом лише те, в чому видно зміну як процес або результат» [5, с.44]. Аляйда Ассман згодна з Ніцше в тому, що: «У першому випадку (історія) сучасність перебуває під тиском минулого, а в другому (пам'ять) минуле перебуває під тиском сучасного» [1, с.142]. Іншими словами, історія описує абсолютно все, що відбувається, з чітким поясненням деталей, тобто охоплює все і є універсальною [1, с. 144]. Вона більшою мірою сконструйована, натомість пам'ять є більш наближеною до реальності, живою, адже вона «діє вибірково» [Там само, с. 144], щось може забути, і в той же час згадати інше. Тому вона і з'єднує минуле з сучасним, а сучасне з майбутнім. Історія зосереджується на загальних подіях, що відбуваються у процесі змін поколінь, а пам'ять фіксує ті деталі, які можуть опинитися поза історичним наративом: традиції, обряди, цінності (в тому числі і політичні) і врешті-решт менталітет, що був притаманний якомусь поколінню, нації або іншій спільноті. Через це у підручниках ми навряд чи прочитаємо про Радянський Союз те, що б нам розповіли ті люди, які жили в ті часи і брали участь у тогочасному соціальному або політичному житті. Додам, що Аляйда Ассман згадує думки Альббакса щодо відмінностей історії та колективної пам'яті: «Колективна пам'ять зміцнює особливі риси й тривалість групи, тоді як історична пам'ять не має функції підсилення ідентичності. Колективна пам'ять надовго стирає зміни, тоді як історична спеціалізується саме на них». Також він відзначає, що «колективна пам'ять обмежена часом і простором лише однієї групи» [1, с.142-143]. На тих самих сторінках А. Ассман, спираючись на праці П'єра Нора, зазначає, що індивіди створюють колективну пам'ять на основі певних символів і за їхньою допомогою вже утворюють спільну ідентичність [1, с.143].

Потрібно уточнити поняття ідентичності, про яке йшлося вище. Аляйда Ассман також вводить поняття «згадуване минуле», іншими словами, це «наново пробуджена колективна свідомість», яка після 80-х років ХХ століття набуває політичного значення. «Посіло питання ідентифікації: «Хто я» – і

конкретніше: «Хто ми?»» [1, с.69]. Дослідниця спирається на визначення Терези де Лауретис: ідентичність – це *«політичне тлумачення власної історії»* [там само]. У розділі «Спогад та ідентичність» А.Ассман наводить приклад окремого типу героя, що називається «дієвець». Його характеристика полягає в тому, що за допомогою засобів «забування» і «пригадування» автор твору може показати деяку обмеженість героя, але в той же час його здатність набувати нових знань. Особливістю такого способу зображення індивіда є те, що він не може водночас думати про всі спогади, що в нього є [1,с.71] Як зазначав Ніцше, таким чином герой набував нової здатності позбуватися руйнівного досвіду. [1, с.72] Прикладом зображення такого «дієвця» є Едвард з драми Шекспіра, котрий не мав здатності вчасно щось пригадувати, а щось забувати в залежності від настрою спогадів [1, с.72].

В Україні вагомий внесок у студії дослідження пам'яті зробив О.Д. Бойко у своїй праці «Феномен соціальної пам'яті: основні концептуальні підходи до аналізу та інтерпретації» [4], де окреслив велику кількість способів трактування феномену пам'яті за весь час її вивчення. Один з них – це культурно-семіотичний, суть якого можна окреслити так: *«символи, що зберігаються в культурі, несуть в собі інформацію про контексти, з іншого – для того, щоб ця інформація «прокинулася», символ має бути поміщений у певний сучасний контекст, що неминуче трансформує його значення. Отже, інформація, що реконструюється, завжди реалізується в контексті гри між мовами минулого і сьогодення»* [4, с.79] Другий – спадкоємнісний/естафетний підхід: *«Суть пояснювальної моделі полягає в тому, що трансляція та збереження інформації у пам'яті відбувається завдяки комунікативному контакту, який здійснюється у суспільстві між представниками різних вікових категорій»* [4, с.81]. Третій – це менталітетний підхід, який так називається через те, що багато дослідників або ототожнюють поняття пам'яті саме з менталітетом, або описують його *«за допомогою споріднених з пам'яттю понять»* [там само, с.81]. І останній, що потребує нашої уваги – історико-антропологічний, що

«досліджує культурне буття людей на рівні, наближеному до їх повсякденної соціальної практики, нормативні зразки поведінки та свідомості, безпосередні психологічні мотивації та інші прояви «життя знизу» та «життя зсередини», у яких колективна пам'ять відіграє ключову роль» [там само, с.84]

1.2 Засоби зображення радянської дійсності у творах Володимира Діброва

В.Діброва у своїй творчості іронічно підважує не тільки радянську дійсність, а й принципи соцреалізму, що на них спиралася вся радянська література. Насправді, якщо проаналізувати декілька його творів, можна віднайти одну спільну тему. Це відхід самого автора від радянського минулого і й іронічне відважування тих концептів, на яких трималася радянська культура. Для цього він використовував цікаві стилістичні засоби. Як зазначає Левків: *«Іронічність, безумовно, – одна з основних ознак індивідуального стилю Діброва. Критики відзначають також інтелектуалізм його прози та значний автобіографізм текстів»* [12, с.197]. До цих стилістичних особливостей також можна додати абсурд, який він часто використовує у невеликих текстах. Влучно зазначив Левків, що збірку текстів Діброва ««Вибгане» можна читати певною мірою як один текст, адже по ньому кочує спільний мотив – портрет доби: *«абсурдистського характеру»* [12, с.202]. *«Пісні Бітлз»*, які входять в цю збірку, *«розповідають про становлення покоління, є своєрідною ліричною втечею від дійсності на хвилях улюбленої музики»* [12, с.202]. Ця думка підкріплюється також зневажливим ставленням головного героя до міліціантів, котрі забрали його у відділок. Взагалі, тут Діброва використовує цікавий стилістичний засіб, за допомогою якого він змушує читача так само зневажливо ставитися до міліції. Він просто перетворює її у посміховисько. Міліціанти говорять суржилом *«хвамілія»*, *«харрашо»* тощо. Також вони постійно використовують ненормативну лексику, яку Діброва вдало *«перекладає»* на літературну мову: *«Йому кажуть, що ж ти, собачий статевий орган, тобі що, жіночий статевий орган, повія ти стара, мало дали?»* [9, с.4] С. Іванюк

розглядає це як один з аспектів «новомови» тих часів, для Діброва вона грала таку ж роль, як і штампи і кліше в радянських документах. [11, с.429]

Треба згадати ще один текст, просякнутий темою абсурду. Наприклад, «Останні вісті» [8], який є такою собі пародією на документи, що видавались в Радянському Союзі. Володимир Діброва показує своє ставлення до таких «важливих» документів. Він постійно використовує одні й ті ж незрозумілі, але смішні слова. Кожне речення здається таким самим, як і попереднє, але зі зміною порядку слів. До цього ж можна додати, що деякі слова є спільнокореневими і через це речення звучать дуже схоже, у деяких слів змінена граматична категорія, а надалі автор взагалі скорочує слова настільки, що вони втрачають будь-який сенс. Доходить все до того, що наприкінці перший рядок складається зі складів, а наступні два з великих літер, написаних через дефіс. Через це, починаючи з другого речення, читач поступово втрачає зв'язок із прочитаним і взагалі розуміння того, про що пише автор. Текст виглядає повним безглуздя. Якщо зробити короткий висновок: ті документи, або спосіб їхнього написання для Діброва, цілковите – безглуздя.

Усі згадані твори пов'язані однією темою поступового звільнення від радянського світогляду. Автор використовує різні стилістичні засоби, включаючи іронію, сарказм та риси абсурду для того, щоб зобразити процес перевтілення «старої людини» на «нову», як він це назвав у «Автобіографії» [6].

У романі «Бурдик» [7] Володимир Діброва, окрім іронічних засобів, застосував ще один важливий спосіб зображення дійсності в епоху тоталітарної системи, який я детальніше проаналізую в практичному розділі. Це створення «сильного героя», як пише В.Даниленко *«Він демонстрував іронічну відстороненість від радянських цінностей»*. Іронія в 90-ті роки грала роль способу переосмислення радянських цінностей задля того, щоб створити нові, які б більше пасували до нової епохи [5, с.72]. *«Вісімдесятники»*, зокрема В.Діброва, Б.Жолдак та Ю.Винничук, *«завершили епоху української радянської*

літератури та заклали естетику “перехідної літературної епохи”», як пише Зборовська Н. у своїй праці «Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури [10, с.76].

Сергій Іванюк у своїй статті «Система цінностей перехідного періоду» порівнює біографії Діброви та ще одного письменника, але з іншої країни – Білорусі. Також перераховує спільні мотиви в їхній творчості, особливість перехідного періоду країн, що довгий час перебували під впливом системи. Сергій Іванюк зазначає, що однією із ознак цього періоду на прикладі творчості Діброви та Орлова – це знецінення штампів та радянських кліше за допомогою абсурду. *«Тут не просто викриття недоліків та потворності радянської системи мислення штампами й стереотипами, а ствердження убогства стереотипного мислення будь-якого спрямування. Діброва показує, що ідеологічні штампи створюють загрозу існуванню мови, він демонструє, як глибоко й практично безнадійно зайшли ці процеси, як підступно калічена мова калічить життя людей»* [11,с.428]. Однак як у Орлова, так і у Діброви дуже виразно представлена проблема національного самоусвідомлення, національної самоідентифікації [11, с.431] Для цих авторів дуже важлива тема звільнення української нації. Поки радянська держава забороняла будь-яку антикомуністичну діяльність, Діброва продовжував працювати над розвитком літератури перехідного характеру.

А. Бахтаров у своїй статті «Тоталітарна семіосфера роману Володимир Діброви «Бурдик»» згадує слова С.Іванюка про В.Діброву: *«У контексті сучасної української прози для Володимира Діброви надзвичайно важко знайти належне місце»* [3, с.185] і наводить декілька прикладів особливостей його біографії. Зокрема те, що він, хоч і народився в Східній Україні, але став *«україномовним письменником-інтелектуалом»* [там само, с.185]. Посилаючись на «Сучасний тлумачний словник української мови», автор статті згадує термін «гамлетизму», що описує створення особливого типу героя, який Діброва

використав у «Бурдику». Про нього я вже згадувала у підрозділі 1.1 як про «дієвця» і у подальшому буду називати «зайвою людиною» або «героєм-вигнанцем». А.Бахтаров стверджує, що через риси автобіографізму роман «Бурдик» можна вважати *«своєрідним вербальним пам'ятником його (В.Діброви) нереалізованому потенціалу»* [3, с.189]

2 розділ. Людина і система в творчості С. Оксеника і В.Діброви

2.1 «Зайва людина» в романі Володимира Діброви «Бурдик»

У цій частині спробуємо проаналізувати спосіб, яким обрані автори розглядають взаємодію людини та системи у реаліях Радянського Союзу. На прикладі «Автобіографії» [6] можемо побачити метаморфозу однієї людини, що перетворюється зі «старої» на «нову» з вже сформованою сучасною ідеологією. Потрібно зазначити, що цей твір є наче дуже скороченим описом життя автора в часи радянщини. Декількома словами, такими як *«наймасніший у світі демократично-культурний компост»* [6], де він вживає стилістичний засіб перебільшення за допомогою прикметників вищого ступеня та уточнення *«у світі»*, він показує своє іронічне ставлення до того, що він описує. Наступні слова також допомагають читачеві зрозуміти прагнення автора до того, щоб змінити світогляд, який нав'язували йому батьки та країна: *«до всього я мусив доходити самотужки»* [6], адже всі його родичі були службовцями – елітою радянських часів. *«До всього»*, на мою думку, означає опис процесу становлення нової людини. Нова людина для нього – це та, що відходить від принципів і думок радянщини. Він наводить приклад себе як такої особистості. Для цього перелічує декілька речей, до яких у нього змінилося ставлення. *«Але одного разу за певних обставин мені відкрилося все: що Бог є, що не слід їсти м'яса, що я, немов Будда, завжди є і буду у вічному нині, і що моє "Я" не обмежується даним тілом службовця...»*, *«Відтоді я переродився і став новою людиною»*[6]. На завершення «Автобіографії» Діброва використав нецензурне слово, підтверджуючи цим негативне ставлення до «старої людини» і минулого життя: *«Кожного ранку у всіх своїх тисячах перевтілень, які ланцюгом*

обіп'яли, ми прокидаємося. Якщо все гаразд і нічого не муляє, то нова людина каже: мамо! Якщо ж навпаки, то стара каже: бя!» [6].

На мою думку, «Автобіографія» є дуже стислим переказом роману «Бурдик» Володимира Діброва. Зрозуміти останні рядки оповідання можна, проаналізувавши більший текст. Тема «Бурдика» – зображення життя в Радянському Союзі і становлення нової людини, про що йдеться в «Автобіографії». Можемо припустити, що головний герой є прототипом самого автора, який зображує своє життя у період часу «переходу» від тоталітаризму до сучасності.

Особливістю зображення дійсності є те, що Володимир Діброва називає головного героя «зайвим». Від самого дитинства [7, с.12] в нього на меті було виправити світ, тому він намагався робити якнайбільше добрих справ та робив зауваження тим, хто не хотів виконувати правила. Це стосувалося як дорослих, так і дітей. Слушно сказала про нього Боровадянка, яка, хоч і не є позитивним персонажем, але дуже добре розуміла, чим «загрожує» ця наразі маленька, несформована особистість: *«Що Бурдик — це й є та людина, яка не лише не згинається під тиском, але й не тисне на інших, коли і йому випадає таке щастя. Тому, ще поки він не усвідомив себе, вона мусить так його зігнути, щоб, не кривуляючи, він і двох кроків ступити не міг» [7, с.9].*

З кожним розділом роману автор все більше заглиблюється в думки головного героя. Це детальний опис рядків з «Автобіографії»: *«до всього я мусив доходити самотужки»*. Йому завжди заважали проявити себе, як в школі, так і після її завершення. Його батьки – люди «старого покоління», радянського менталітету. Вони дотримувалися того стилю виховання, за якого дитині нав'язували своє бачення майбутнього та реалізовували свої плани на неї. Бурдик, на думку матері, мав обов'язково стати вченим-атомником або кандидатом архітектурних наук [7, с.8]. Батько ж вірив, *«що його син, коли виросте, буде розумним, здоровим, розбиратиметься у сучасних проблемах,*

зможє за себе постояти, закінчить десятирічку, одслужить, вивчиться на інженера, одружиться й матимє двох дітей, старшого хлопчика й меншеньку дівчинку» [7, с.7]. Кожен із батьків був впевнений, що ситуація в країні ніколи не зміниться, тому вони обирають зручні шляхи для становлення забезпеченого життя сина. Автор зображує їхній менталітет за допомогою діалогів батька та матері, що відбувалися перед Бурдиком. Читач бачить зневажливе ставлення, риси расизму та деяку стереотипність в словах батька щодо темношкірих людей: *"Звичайно, — казав собі тато Бурдика, — це зовсім не пролетарська молодь, а напевно, діти вождів. Виряджаючи паничів у дальню путь, батьки справили їм нові магнітофони, щоб ті могли завжди слухати джаз"* та *«Це ж якби ми не мусили годувати цих мавп», — казав він крізь сльози, — то в нас конденсатори під ногами валялися б"* [7, с.7]. Через те, що в Радянському Союзі існувало зверхнє ставлення до інших націй і культур, у батька виникає думка, буцім якщо людина темношкіра – то вона обов'язково має зростати у племені та любити джаз. Другий приклад стереотипів та упереджень старшого покоління - гордість за державу: *"Зате, — втішав він себе, — ми раніше за них (раніше за темношкірих людей) запустили Гагаріна!"* [7, с.7] Читач розуміє, що батько Бурдика не має рації, але реалії того часу змушують людей ставити досягнення держави вище за свої особисті. Через це мусимо визнати, що батьки Бурдика не досягли успіху, вони - зображення загубленого покоління, яке втратило національну свідомість і розуміння своєї самотності.

Батьки Бурдика завжди сваряться через дрібниці, при тому роблять це на очах дитини. В їхніх характерах простежується постійне невдоволення стосунками, матеріальним життям. Замість того, щоб почати змінювати свій спосіб існування та самих себе, вони – в кожній сварці намагаються поставити себе вище за рідну людину. Також простежується невдоволення один одним, створення проблеми з нічого. Це видно на прикладі неповаги до інтересів другої половинки, її особистого часу та простору: *««Я маю право у свій вільний час, — сказав батько, — робити що схочу»» - "Я теж!"»,*

«Він вважав, що тягне все на своїх плечах, і вимагав, щоб його поважали. Хоча б у родині»,

«"Готую, перу, обшиваю, псую свій зір..." — перераховувала мати. Вона і досі не вибачила чоловікові того, що першою закохалася в нього, а він розтоптав її почуття і не помітив»,

«"А я", — батько витягнув зі штанів низ сорочки і знайшов те місце, де його дружина і досі не пришила гудзика» [7, с.27]

Замість того, щоб насолоджуватися життям, мати не може відійти від минулого і не бажає забувати погане заради щасливого майбутнього. Батько ж дуже хоче виглядати кращим за інших і тому шукає будь-який спосіб принизити свою жінку. Читач має помітити, що система давить на них морально, адже кожен з них зневірився та має низьку самооцінку. Батьки розуміють, що вони занадто слабкі для боротьби із зовнішнім світом. Через це вони починають сваритися вже між собою, «з'їдаючи» психіку своєї половинки та намагаються домінувати один над одним.

Наступна проблема батьків Бурдика в тому, що вони не помічають за собою негативних рис характеру. Звичайно, читач це бачить і в їхніх сварках, але це проявляється і у стосунках з іншими людьми. Часто вони бувають лицемірними — добре ставляться до людей лише тоді, коли останні допомагають їм матеріально або роблять якусь послугу. Вперше це можна помітити перед вступом головного героя до університету. Його батьки збираються вирішити проблему вступу сина — оскільки вони не мали багато грошей, то намагалися знайти знайомих, які допомогли б Бурдику вступити до вишу. Тут читач має змогу скласти враження про умови життя в радянській системі, коли корупція була чи не найнадійнішим способом залагодити всі питання. Найкращим варіантом для втілення плану, на їхню думку, був їхній далекий родич, який мав певні зв'язки в Раді міністрів. Щоб домогтися свого,

вони вирішили поспілкуватися з ним за вечерею. Оскільки з першої спроби в них це не вийшло, батьки пішли до Закусила з візитом у другий раз. Тут впадає в око їхня невихованість, адже перед цим вони не попередили власників квартири. Очевидно, що останні не були раді візиту і вигнали Бурдиків з дому. Надалі їхня поведінка здається дуже дивною для читача, адже батько головного героя починає нарікати на свого далекого родича: *"Хто ж думав, — відбивався батько, — що він така свиня?"*, *«Вони вирішили, що нема в світі гірших і заздрісніших людей, ніж наші. Й лютіших ворогів, ніж кривні родичі. І такої підлої нації, як наша. Тому, якщо й покладатися, то лише на себе»* [7, с.35]. Батьки заперечують власні слова, адже після цієї репліки вони знову пішли домовлятися, але вже з чужими людьми. Автор твору зображує дуже неприємну рису характеру, коли люди думають, що їм всі винні, а вони, навпаки, найкращі і мають право щось вимагати від інших.

Батьки Бурдика вибудували вдалу, на їхню думку, схему, що базувалася на хабарах у вигляді грошей та дорогих речей на кшталт сервізу. Сподіваючись на успіх, вони навіть не думали про те, щоб надати синові знання, які були б потрібні для самостійного вступу. В результаті Володимир Діброва показує читачеві негативний бік такої стратегії: *«Дружбан того мужика, що колись учився з Бурдикиним батьком, заковтнув сервіз, але, замість пітніти, як обіцяв, у приймальній комісії, подався в літню відпустку»*.

Жінка, яка в міністерстві тримала на оці всі вищі заклади, посварилася з тим, кому вправили грижу. А майже полковника за аморалку відправили охороняти пустелю.

Декан чесно записав Бурдикове ім'я в свій календарик, але через день для якоїсь потреби вирвав той аркушик і весь ланцюг, що тягнувся від Бурдика до стін університету, розпався». [7, с.35-36]

Не зважаючи на провальний план, батьки тримаються своєї думки щодо хабарів: *«Що нам тепер з того, що ти не крав? Якщо воно — нічир і погано лежить, то чому б і не взяти? Однаково ж пропаде! Не ти, так хтось інший скористається. Кому потрібна та чесність, якщо через неї страждає твій син?!"»* [7, с.36]. Тут є два способи сприйняття такої поведінки. Зрозуміло, що тоталітарна система Радянського Союзу змусила багатьох людей перейти на бік несправедливості і брехні. Але, з іншого боку, до чого й доходив молодий Бурдик протягом життя, вибір робить кожна людина і він залежить від неї самої. Тобто, кожен відповідальний сам за свою долю.

В дитинстві Бурдик часто замислювався про те, хто керує життями людей. Він по-дитячому наївно пояснює собі це на прикладі метрополітену: *«Залежно від того, де хто став, той падає, вражений в саме коліно сталевим ребром "дипломата". Із когось юрба витискає всі кишки. Хтось м'якне у випарах тіла ближнього свого. А когось скажений вир тягне на той бік перону, у поїзд, що за три хвилини викине його там, звідки він щойно ледь вирвався»* [7, с.10]. Попри те, що йому завжди заважали виконувати своє «завдання», що стосувалося зміни людей на краще, Бурдик йшов до своєї мети впевненими кроками. Як ми вже згадували, його батьки намагалися за допомогою хабарів купити йому місце в університеті. Під час їхніх махінацій він займався з репетиторами і, як наслідок, склав екзамени на п'ятірки. Єдина проблема виникла з останнім екзаменом, коли доцент не захотів ставити хлопцю п'ятірку, адже про це не сказав декан. Знову бачимо корупцію з боку керівника факультету, але, за щасливим збігом обставин, Бурдик вступає до університету. Він не сподівався на допомогу інших — намагався вступити до вишу сам, і саме тому в нього це вийшло, а в його батьків — ні. Водночас, автор показує своє позитивне ставлення до дій Бурдика і натякає читачеві на одну з ідей твору — відмінність між головним героєм та іншими персонажами.

Під час навчання в університеті хлопець зробив крок уперед в переосмисленні своєї дитячої мети. *«Але що люди — дурні, бо живуть не так, як треба. Цікаво, хто саме розкриє їм очі? Мабуть, я... Я сам, без підказки і без допомоги ззовні, вибрався на свій шлях. Мені відкриті масштаби. Й, разом з тим, я бачу кожну деталь. Можна сказати, що я — або новий Орфей, або новий Одисей... Якби я вирішив стати мислителем, то зразу вперся б у проблеми, об які б'ються наймудріші з лобів. А якби я був митцем, то, зібравши всю інтуїцію, прорвав би ізоляцію, вийшов би на європейський, а згодом і на світовий рівень. Ех!"* [7, с.39] Бурдик починає розуміти, що він з'явився в часи радянської України не просто так, а з якоюсь метою. Тоді він ще був сповнений надії боротися з системою, йому здавалося, що ніхто не зможе йому стати на заваді. *«Такий висновок, замість потішити Бурдика, лиш засмутив його. Він порівнював себе з деревом у цвіту, а всіх, хто повзав довкола, — з комахами. "Де справедливість? — питав він себе. — Хіба це — життя?! Я знаю, що вмію, і хочу, бо можу. А по мені весь час повзає щось членоноге й слизьке. Їх тут — тьма. А я — сам-один. Скільки ще можна терпіти таке?!"* [7, с.39]. Цим порівнянням Володимир Діброва підкреслює наявність у Бурдика комплексу Наполеона, що виражається зневагою до інших людей, тобто «комах». Не дарма він ототожнює рабів системи з чимось слизьким і огидним, адже вони, зокрема Боровадянка, діють проти хлопця.

Єдина, хто точно знала, ким є Бурдик, була Боровадянка, яка завжди з'являлася там, де він навчався або працював. Вона навіть зібрала студентські збори лише для того, щоб позбавити його місця в університеті. *«План мусить бути такий: накидаємося гуртом і за постійні порушення виключаємо Бурдика з наших лав»* [7, с.40] На щастя, сталася подія, яка врятувала хлопця. На зборах різко змінилися погодні умови і одна градинка потрапила Боровадянці в око, після чого її одразу повезли до лікарні. Знову бачимо низку випадкових подій, які допомагають Бурдику надалі працювати над своїм покликанням.

Наступним етапом у становленні Бурдика є установа, куди він пішов працювати після університету [7, с.41-42]. Він відчував, що це не те місце, якому він хоче присвятити життя. Для того, щоб почувати себе комфортніше, він прибрав своє робоче місце та навів лад у документах . Натомість його колеги відреагували негативно: *«А про нас, — спитали його, — ти подумав? Тепер через тебе вони й нас примусять під час перекурів заповнювати карточки?!»* [7, с.41] Вони вирішили, що Бурдик кар'єрист і буде клянчити підвищення, але він насправді цього не хотів, продовжував зі всіма чемно спілкуватися і на відмінно виконувати завдання від начальника. Натомість його колеги вирішили, що він «не наш», і знищили його картотеки.

Відмінність між Бурдиком та іншими працівниками в тому, що вони не хочуть сумлінно і чесно працювати. Вони чомусь цураються правильно виконаної роботи і не бажають доводити до кінця свої справи. Читач може простежити їхню схожість з батьками Бурдика, адже вони так само не помічають за собою негативних рис характеру. Можна сказати, що Володимир Діброва вводить цих другорядних персонажів для ще більшого контрасту з Бурдиком. Його колеги – це сіра маса, типовий продукт виховання в радянській системі. Гурський – шкільний друг Бурдика, який також працював в тій установі, пояснив йому суть проблеми: *"Ти, — пояснив він Бурдику, — робиш усе не за правилами. За це тебе і б'ють"*.

"Навпаки! — сказав Бурдик, — це я все роблю за правилами, а вони їх порушують".

"Ні, — сказав Гурський, — бо правила зараз такі, щоб порушувати всі правила, але не дати їм себе спіймати. І мудрість — не в тому, щоб робити, як слід, а бачити, як воно, в дійсності, є й, поки змога, користуватися з того" [7, с.42]

Бурдик мав план, як створити партію, яка змогла б виправити світ. Своєю наївністю він видав свої наміри, адже розповів про цей план Гурському. Він складався з декількох пунктів:

«Перший крок — чесний поділ людей на злих та добрих.

Другий — виокремлення з добрих вершків, молока та сироватки.

Третій — утворення з вершків твердої основи для партії найновішого типу, яка, захопивши штаб-квартиру, і поведе боротьбу. (На відміну від всіх попередніх епох, план передбачав, що вершки не жовкнуть, а весь час рухаються й витягають на свій рівень нижчі шари, тобто, і молоко, і сироватку.)

Четвертий крок — повне й остаточне припинення громадянської війни. Негайне усунення з поля зору пам'ятників катам і тиранам. Встановлення на їхніх п'єдесталах пам'ятників митцям і вченим, незаплямованим зв'язками з попередніми пам'ятниками.

Крок п'ятий — боротьба за повне звільнення природи. Підриє усіх атомних, гідро- та електростанцій, які псуєть наш пейзаж, і остаточне відновлення первісного ландшафту. Шостий крок — війна за чистоту мови та національне піднесення. [7, с.42-43]

У Бурдика не вийшло розробити до кінця цю стратегію, адже Гурський здав його начальнику. За хлопцем почали стежити і збирати компромат. Через цю ситуацію він вже не хотів змінювати інших людей. Замість цього він почав вдосконалювати свої особисті навички.

Через наказ начальника йому заважали працювати і думати щодо подальших реформаторських дій: «Тому варто було йому розкрити книжку, як хтось підступався з-за спини і питає: «Що це ми тут читаємо?» Або "про що це?" Або "де дістав?»

«Якщо він сидів і зорив у вікно, то з різних боків чув: "Ти не знаєш, як наші вчора зіграли?» [7, с.43]

Хлопця дуже дратували його колеги і у пориві відчаю він сказав: *«О, — горював Бурдик, — чому я не маю Вчителя!?» [7, с.43]* Він не знав, що йому робити далі, і склалося так, що Бурдик зовсім перестав займатися своїм покликанням і став байдикувати разом із колегами. В один із днів начальник викликає його на розмову. Читач починає думати, що хлопцю зроблять зауваження або за невиконану роботу, або за наміри створити антирадянську партію, про яку ми згадували раніше. Натомість автор вводить нового персонажа, який є на боці Бурдика. Це є дуже несподіваним фактором, адже до цього всі були проти нього. Хлопець знайшов собі вчителя в особі Мутенка — начальника установи. Специфічний світогляд не заважав йому працювати в радянській установі. Той навчив Бурдика, що *"А так, що світ скрізь єдиний. А довіряти не можна нікому. Бо люди — невдячна худоба. Ти дай їм усе, поясни, що до чого, з твердих боків обклади щастям — вони того і не помітять. Бо їм треба тільки одного — нашкодити, звалити свою провину на когось і бути весь час невдоволеними"* [7, с.45]. Сказав, що мета Бурдика — це щоб вони його не викрили і не знищили його запалу. Тому він порадив хлопцю залягти на дно і продовжувати вдосконалювати самого себе. Мутенко також попередив щодо ворогів та протягом розмови ділив світ навпіл: *«Весь світ ділиться на дві частини. Або — або. Стіна на стіну. Лоб у лоб. І якщо не ми їх, то вони нас».* *«Як у нас, так і в них нагорі краще, ніж долі. Тому усі туди пнуться. Але драбину, яка веде нагору, не завжди можна розгледіти», «А того, як вони, розторсані й висмоктані, повзуть назадгузь, того не видно ні у мікроскоп, ні з супутників» [7, с.44]* За допомогою цих реплік, Володимир Діброва пояснює як Бурдику, так і читачеві принцип розвитку і поширення радянської системи. Ці твердження можна віднести, зокрема, до Боровадянки, яка завжди опинялася біля Бурдика, коли він підіймався по «драбині» до головної таємниці вільного дихання народу. Вона одночасно з ним отримувала підвищення і протягом

твору читач може помітити аж декілька місць, в яких вона працювала. До того ж, автор протягом роману розповідає і про матеріальний стан її родини, адже завдяки своїй нечесній поведінці вона забрала квартиру у батьків колишнього чоловіка, а його самого навіть не пускала до доньки.

Особливість розмови Мутенка з Бурдиком також полягає в тому, що хлопець нарешті починає формулювати своє життєве завдання. Мутенко, як вчитель, натякає йому: *«Мета їхня — знайти і знищити тебе». "А твоя мета — не дати їм себе знищити. До того, як ти виконаєш завдання". "Ти мусиш підв'язати розірване і розплутати перекручене"»* [7, с.46].

Незабаром Бурдик зайнявся політикою, щоб вивчити ворога зсередини. В романі автор пише про це як про *«розплутати заплутане»*. Вивчивши всі напрямки політики, Бурдик знайшов особливу книгу, де пишеться про те, *«чому нам так зле і що треба зробити, щоб нам стало добре»* [7, с.47]. Попри те, що Бурдик декілька разів вже відмовлявся допомагати людям, він й надалі не втрачає надію нести свою ідею в маси. Тому він вирішив поділитися забороненою книгою з друзями. І знову його спіткала невдача, адже вони його зрадили і пустили поговір, що він «стукач». Вони дуже боялися жорстоких дій з боку тоталітарної системи, яка на той час ще панувала в Україні. Кожна сторінка була речовим доказом і їх могли ув'язнити на п'ять років. «Надійні» друзі знову завадили Бурдику зробити світ кращим.

Через те, що в хлопця не вийшло з політикою, він вирішив зайнятися кіномистецтвом. Разом зі своєю жінкою він почав знімати фільми. Бурдик підійшов до цієї справи дуже відповідально, адже довго розробляв свою особисту кіно мову та, коли нарешті почалися зйомки, їм почали заважати незнайомі люди: *«Хто ви такі? — кричав він (пенсіонер). — Що ви тут знімаєте? Хіба не можна було більш культурний об'єкт знайти? Покажіть документи!»* [7, с.48] Читач одразу бачить приклад старого покоління, яке не хоче впустити у своє радянське життя щось нове та правдиве. Пенсіонер тут є

прикладом тієї сірої маси, до якої ми віднесли і колег Бурдика в установі, де він працював. Володимир Діброва наводить ще одну характеристику цього типу людей: неприйняття мистецтва, відмова від сприйняття неідеальної реальності тих років. Для автора роману мистецтво – один зі способів боротьби з радянською системою. Зводячи в одній із сцен твору головного героя з пенсіонером та міліціонером, В.Діброва створює протиставлення митець – система. Радянський Союз завжди затримував розвиток української культури і жорстоко карав тих, хто виділявся з сірої маси.

До попереднього абзацу можна додати й спробу Бурдика зайнятися малюванням і філологією. У нього, як завжди, дуже добре виходило опанування нового виду мистецтва. *«Опанувавши цю геометрію, він мало не став засновником десятка нових для нашого мистецтва художніх напрямів.... Якби він на тому спинився, то вже в сімдесят, десь так, сьомому році ми вийшли б на рівень Європи. Але він обрав інший шлях. Перескочивши через абстракцію, поп-арт, оп-арт, гіпер-, сюр- , а тоді й фотореалізм, він приземлився на ледь помітній межі, за якою дрижало ненароджене мистецтво нового тисячоліття... А вся теорія зводилася до нехитрого заклик: "Маєш, що сказати — кажи!" [7, с.49]* Але мистецтво Бурдика знову не прийняли, що було очікувано: *«Люди он роками вчать, — бухтів весь цей техперсонал, — до спецшкіл ходять, гіпси малюють... А ти! Де ти пнешся?! Та тут, крім бажання, ще й хист треба мати!» [7, с.49]*

Через своє мистецтво Бурдикові довелося розлучитися з жінкою, адже вона перестала сприймати його пошуки в мистецтві. Тут, звичайно, можна поглянути на ситуацію і з іншого боку, адже поки чоловік намагається змінити ситуацію в країні, його жінка тяжко заробляє гроші. Хоч Володимир Діброва і показує Бурдика як людину «нового покоління», але все ж і він не ідеальний. Заради своєї мети він дозволив собі вдарити рідну людину та дивитися на неї з ненавистю. В умовах радянської політики чоловік ніяк не може зрозуміти – те, що він робить, потрібно лише йому. Він постійно шукає підтримки своїх друзів

та рідних людей. Навіть після своєї подорожі до козацьких сіл Бурдик повертається до свого батька, щоб розповісти про свої здобутки. Старшого не цікавлять думки сина, до яких той ішов все життя. Натомість Бурдик йде звідти ні з чим, адже розуміє, що тато вже неспроможний сприймати таку важливу інформацію. Як і в дитинстві головного героя, батько наголошує на тому, що той не заслуговує на пошану: *"От чого, скажи, ти такий виріс? І, головне, в кого? Може, це шкода яка? Або хтось щось начаклував? Зараз у нас про це багато пишуть"* [7, с.73]. Читач має змогу спостерігати радянський тип виховання, коли батьки нав'язували свої думки щодо майбутнього дітям і не цінували їхню «самодіяльність» та творчі здібності. Бурдик, зі свого боку, заслуговує на те, що б його вислухали і з розумінням поставилися до його старань, хоч вони і не були пов'язані з політичною або економічною кар'єрою.

Батькові не потрібен Бурдиків секрет, адже головну роль в житті йому відіграє алкоголь і жінка: *«А наступного разу треба тобі брати не розумаку якусь, а з простих. Можна із села. Здорову, слухняну, роботящу, щоб...»* [7, с.73]. Хоч старий чоловік і знайшов собі таку жінку, як Галина Григорівна, але досвід з матір'ю Бурдика його нічого не навчив. Він так само вважає себе ідеальною людиною і продовжує зневажливо ставитися до жінок. Він не розуміє сина і причини його нещастя пояснює зовнішніми обставинами: *«Він не розумів, чим живе і чого прагне Бурдик, але припускав, що його син не вибився в люди через жінок. Що котрась із них колись могла підірвала його віру в себе»* [7, с.73]. Зміни полягали лише в тому, що батько прагнув дізнаватися щось нове із забороненої раніше літератури: *«У нас, — сказав батько, — Фрейда з відомих причин завжди забороняли. Й дарма. Я його зараз переглядаю. Мудрий, між іншим, мужик. Дуже рекомендую. Він ще тоді розумів, що до чого. Бо, як не крути, а багато чого в житті — од цього діла. Я прожив життя, але й досі не скаржуся на м'якість деяких м'язів. От, до речі, щоб не забути...»* Він підвівся, став на стілець і дістав із шафи книжку *"Гігієна статевого життя"* [7, с.73]. Але Бурдик натякає читачеві, що це не та річ, яка має допомогти батькові

перетворитися зі «старої людини» на «нову». Головний герой мав намір виміняти «Гігієну статевого життя» на копійки, щоб купити квиток на човен. В результаті через неприємну зустріч з Боровадянкою він залишив книгу в книгарні безкоштовно і потім жодного разу про неї не згадав.

Потрібно повернутися до теми мови, яка відігравала важливу роль в житті Бурдика. Змінити ставлення до української мови – один з найважливіших пунктів переходу від радянщини до самобутньої України. Проблемою тогочасної мови був суржик та запозичені з російської слова, тому Бурдик почав його виправляти: не «ветчина», а «шинка», не «простокваша», а «кисляк».

До цієї теми відповідально ставиться і оповідач. Він так описав мовну ситуацію в українському місті: *«Лишатися українцем у місті — то надзавдання. Бо довкола все — іншомовне. Ні власного сленгу, ні термінології, ні лайок. Звичайно, лайки є, але ж вони всі татаро-монгольські! І будь-які спроби створити природне, національно забарвлене середовище наражаються на опір»* [7, с.59] Тут бачимо іронію, що стосується російської мови. Чоловік назвав її «татаро-монгольською». Бурдик навіть розлучається зі своєю жінкою через мовне питання: *«Як можна виховувати повноцінне потомство, коли жінка не хоче переходити на українську мову? Я до сина — українською, вона — російською. Зрештою, я сказав: годі! (російською, звісна річ, мовою, бо так уже склалося історично). Мене, кажу, ця стрибанина виснажує! І я їй заявив: прошу звертатися до нього винятково українською»* [7, с.59]. Оповідач вважає українців, які не сприймають рідну мову, неповноцінними і через це, як і Бурдик у випадку з мистецтвом, він підіймає руку на дружину.

Друг Бурдика завжди трактує себе і головного героя роману з позитивного боку, але протягом твору в них насправді мало що виходить довести до ладу. Наприклад, як із дослідженням теми Голодомору. *«За його планом, із травня по жовтень сімдесят не пам'ятаю вже якого року ми мали з ним обійти півтори сотні сіл (по селу на день), виявити самовидців трагедії і*

позаносити на плівку їхні свідчення. Нас цікавили факти — хто, як і коли виживав, де знаходили, ховали, ділили та споживали харчі. Кожна деталь була на вагу хліба. Ми були готові до того, щоб чесно і з називанням імен фіксувати випадки людоджерства (хто, коли, де й стислий опис обставин)» [7, с.57] Як і в ситуаціях зі зйомкою фільму, де Бурдикові завадив пенсіонер, з малюванням та вишивкою, де головний герой зіткнувся з опором з боку «сірої маси», тут дослідникам заважали умови праці – погані погодні умови і нестача батарейок для належного використання диктофону [7, с.57] Цим вони виправдовували свою власну бездіяльність. Володимир Діброва нову натякає читачеві на несприятливі обставини, в яких опиняються представники «нового покоління» в часи радянської системи: *«Як можна творити посеред такого?! І як із цього лайна ти виліпиш красу? Ніяк. Не боротися з ним, а зішкрябати, забути й не зізнаватися нікому, що ти усе сво є життя просидів по вуха в цій субстанції. Бо в ній немає ні граму, ні зерня сенсу. Нехай воно саме десь осяде або спливе».* [7, с.61]

Хоч їм здавалося, що інформації було достатньо, вже після смерті Бурдика оповідач зрозумів, що її не вистачить навіть для однієї праці. Тоді був як раз той момент, коли вона могла б стати дуже популярною, але через страх постраждалих говорити про їхнє страшне минуле герої не можуть дізнатися все, що їм було потрібно.

На початку твору оповідач сперечався з видавцями, які ніяк не могли з належною повагою поставитися до творів Бурдика. Він намагався пояснити молодим хлопцям, що тема тиску радянської системи є надзвичайно важливою і для сучасного покоління: *«В часи, — кажу, — коли мій друг Бурдик жив і творив, зберігання такого архіву вважалося криміналом!», «Моє, тобто наше, — кажу, — покоління прийняло удар. Це — окрема трагедія. Вам її не зрозуміти. Так, тепер модно критикувати, але скажіть мені: хто конкретно поніс за все відповідальність? Чому досі не посадили нікого?», «Новий Гамлет!*

Жертва системи! — кажу. — Бо він не схотів бути Гвинтиком. Його смерть — то своєрідний виклик» [7, с.2] Чоловікові було важливо донести максимальний обсяг інформації з цієї теми не лише видавцям, а й більшій частині населення за допомогою друку статті про Бурдика. Натомість редактори журналу уособлюють те покоління, яке вже не хочуть розуміти проблеми минулого, але бажають йти за тенденціями сучасності. Про нову епоху Бурдика повідомив Гурський: *«Правила гри міняються!" Й він по секрету натякнув Бурдику, що нині постає тема грошей. А це означає, що не треба задом нічого висиджувати. Є нагода — дій, нема — шукай її!», «Але вони приїхали і хочуть дати нам гроші! Вони! Нам! Ну як же їх не полюбити за це! Треба буде лише написати, в яку саме патріотичну справу ми вгатимо їхні долари» [7, с.70]* Таке перевтілення трапилося під час подорожі Бурдика до села. Україна зробила крок уперед в своєму розвитку для того, щоб вибратися з радянського гніту – збільшила імпорт іноземних товарів, яких до цього не було. Натомість «сіра маса», замість долати в собі комплекс неповноцінності, перейшла до фіктивного патріотизму. Гурський почав розмовляти рідною мовою лише для укладення вдалої грошової угоди. Тому Бурдик відмовився брати участь у цьому, адже був за українську ідею, а не за матеріальне збагачення.

Повернемося до характеристики видавців журналу, до яких звернувся оповідач. В них простежується та сама риса характеру, як і в Гурського – бажання заробити гроші будь-яким чином. Вони завжди куди поспішають: *«До п'ятниці, — кажуть. — Працюємо за жорстким графіком. На базі спільного підприємства. Оренда приміщення. Оплата — бартером», «Але тиснуть умови контракту», «Ринок диктує...Видавництво квапить» [7, с.1]* Епоха грошей і бізнесу дуже швидко змусила забути про проблеми тоталітаризму, що були актуальними для покоління Бурдика. Недолуга смерть головного героя – це символ завершення боротьби системи і митця, нації і її поневолювача.

Володимир Діброва також ввів у розповідь символи тварин, з якими можна знайти жорстокі, але вдалі аналогії. Бурдик загинув через змію, яка не пустила його до коханої – дівчини в блакитному светрі. Змія – це символ системи, що труїла його протягом всього його життя і яка поступово вела головного героя до їхнього спільного кінця. Пацюк – другий символ, що пов'язаний зі смертю. *«Не встиг я про це подумати, як на відстані плювка побачив дебелиого пацюка. Він був старий, сліпий, рухався навпрошки, наче довкола не було ні машин, ні двоногих ссавців. Мабуть, виповз із підвалу, що під гастрономом, провітритися. Або зубаті родичі випхали слабака. Або дрімучий інстинкт.*

Пацюк ледве тягнув свої чотири лапи. Слідом за ним ниткою розтікалася рідина. Він доповз до краю хідника і, не міняючи траєкторії, пірнув під колеса глянсуватого "форда". За кілька хвилин, поки їм було зелене світло, легкові та ваговози перетворили потерпілого на невиразну пляму». [7, с.6] На мою думку, він означає сліпу смерть покоління «сірої маси», яку система задавила, як автомобіль пацюка. На прикладі видавців журналу читач може бачити зневажливе ставлення до тих людей, тому і щур став непомітною плямою для інших створінь. На підтвердження цього можна навести думки оповідача: *«Треба лишень зібрати весь його доробок, напружитися і за тиждень видати нарис життя та творчості представника Задушеного Покоління. (Мій термін! І прошу звернути увагу на перегук асоціативно далеких понять "душа" і "задуха".)»* [7, с.6] Те, що оповідач назвав людей того часу «задушеним поколінням», може слугувати розгадкою символу пацюка.

Даниленко у своїй статті наводить іншу думку, але яка перегукується із наведеною вище: *«Він загинув (Бурдик), як описаний в романі пацюк, що виліз із підвалу та потрапив під колеса «Форда», символу нової епохи»* [5, с.73]

Таке означення Володимир Діброва вводить для опису сприйняття «новими людьми» проблем попереднього покоління. Через політику Радянського Союзу митці і ті, хто намагався боротися з невидимим ворогом,

залишилися непоміченими та не оціненими особистостями. Через це оповідач сумнівається у Бурдикових досягненнях і вишукує аргументи, які могли б виправдати незавершеність його намірів: *«Тут так: або все — лайно, або лайно — це теж форма Благодаті. Й тоді навіть наше життя має сенс...Недарма ж ці пущірки знайшли мене. Може, це — знак? Сигнал того, що і мій час настав? Довести, на прикладі Бурдика, що ми не є гній історії!...*

Тому що йорш твою мідь! Ми вижили! А кумачі та пердоки позгинули! Хай вже за це нам подякують. За те, що ми захистили їх. Ціною власного каліцтва. За те, що ми й досі є. І розкриються пори! Й розправляться зморшки! І вийдуть із задуп'я окремі чудом збережені постаті. Щоб розпочати, нарешті, гідне людини життя» [7, с.6] Він також знайшов вдале визначення епохи: *«Тобто, подумав я, з погляду Природи, падалиця, мабуть, є набагато ціннішою, ніж те, що сяє на прилавках їхніх супермаркетів! Бо вона створює ґрунт для життя майбутнього. Й думку цю варто дець занотувати. Щоб зробити з неї есей про **трагедію нашого покоління**»* [7, с.92] Вона полягала в тому, що система змушувала людей зневірюватися в своїй правоті, що і сталося з Бурдиком: *«І не вона, а Бурдик заблокував собі порятунок. Це він упав на душі й не дав повітрю зайти в себе. Знав таємницю, але у критичний момент забув про неї. Про силу та всюдисущість повітря. Про те, що наскільки глибоко ти його впустиш, настільки воно і зайде в тебе. Тому що тут усе пов'язано. Не буде його, не буде й тебе.*

Він збагнув це, коли добрів до гастроному. І від цього відкриття Бурдикові стало холодно й вогко. Наче він вище коліна ступив в океан. І це не могло не бути символом того, що завдання своє він, як міг, виконав. Всі, хто хотів щось почути, дізналися все, що їм треба. Якщо й не від нього, то з інших, також гідних довіри джерел. Ну, а решта людства і без нього дасть собі раду» [7, с.78] В цих рядках є також пояснення одного з символів – води. Його згадано ще й в наприкінці твору, коли Володимир Діброва оголошує читачеві

основну думку. Коли головний герой зійшов з правильного шляху, він мав відчуття, що вступив в океан, що для нього супроводжувалося неприємними відчуттями. Натомість в останніх рядках оповідачеві сниться сон, де Бурдик ходить по воді: *«Але ж Бурдик пробіг і не потонув!»* [7, с.97]. Це є алюзією на Христа, що ходить по воді. Це означає, що він, нарешті, сповна зрозумів секрет, який при житті зміг лише знайти. Він не помилився в своїх думках щодо любові і зміг пройти через перешкоду без ушкоджень. Все, що йому потрібно було зробити, – не боятися ділитися своїми думками з іншими людьми, не дарма дівчина в блакитному светрі говорила йому відкритися. Шукаючи спосіб поширити свій секрет, Бурдик, навпаки, все далі ховав його через страх бути не почутим.

2.2 Герой-вигнанець в романі Сергія Оксеніка «Самка Богомола»

У цьому підрозділі проаналізуємо характер головного героя з роману Сергія Оксеніка «Самка Богомола» Віті Бусола. У цьому творі він і є тим героєм, що відрізняється від інших персонажів. Про це автор пише на с.22, коли розповідає історію життя Віті. Він, як і Бурдик, не зміг вступити до аспірантури через корупцію. Дочка багатого батька зайняла його місце в списках. Так само, як і Бурдик молодому віці, Вітя мав за мету «виховати нове покоління справжніх патріотів України». Єдина відмінність в тому, що перший думав ширше і зосереджувався не на патріотизмі, а на вихованні в людей совісті і відчуття справедливості. В одному абзаці автор «Самки богомола» назвав Вітю романтиком і порівняв його з Шевченком. Він також зауважив, що згодом вони обидва перетворилися на реалістів. *«У школі він дуже скоро став вигнанцем»* - прямий доказ нашої думки щодо героя-вигнанця. Сергій Оксенік, як і Володимир Діброва, використовує такий спосіб зображення дійсності в умовах радянської системи. У цих рядках можна знайти паралель і з Бурдиком, коли він був «зайвим» або «не нашим» в установі, де він працював. Бурдикові також довелося зрозуміти печальну реальність, що пов'язана з характером людей, що зростали в умовах Радянського Союзу. Також у біографії обох героїв можна знайти аналогію з невдалим коханням. У Бурдика - дівчина в блакитному светрі, у Віті - Рая, з якою вони дуже добре спілкувалися, але врешті-решт вона пішла від нього до багатого чоловіка та завдяки цьому вступила до університету. Характеризуючи цю героїню, ми розуміємо, що вона є одним із прикладів звичайного обивателя. Для неї важливіша матеріальна вигода, аніж справжнє, щире кохання.

Можна також підтвердити думку щодо героя-вигнанця в особі Віті, адже йому не везе з дівчатами. Для них він занадто наївний, як у випадку з Расєю та Алевтиною. Він був готовий забути про протиукраїнські наміри "самки

богомолу" і не вбивати дівчину, поки не приведе її до своїх колег-військових. Натомість вона дозволила собі вбити хлопця, хоч і любила його.

Обов'язково треба зауважити ставлення Віті до жінок у порівнянні з іншими героями. На одній із зустрічей з Алевтиною він сказав такі слова: *«Ні, у нашій країні жінка чимось зобов'язана чоловікові тільки тоді, коли сама вирішила»* [14, с.160] Якщо згадати стосунки Бурдика та оповідача з жінками у романі Володимира Діброва, то можна побачити суттєву відмінність. Якщо перші не поважали і не визнавали справжнє кохання, то Вітя тяжко переживає розставання з Расю, через це їде на війну і потім закохується в Алевтину. До неї ставлення також було особливим, адже вона була «біженкою» (а насправді агентом ФСБ – «Богомолем»). Якщо інші військові допитували жінку в окремій кімнаті, то Вітя їздив із нею на побачення, прикриваючись допитом. Таким чином він наражав себе на небезпеку, але не сприймав це належним чином. Після однієї такої зустрічі УАЗик головного героя обстріляли з автомата. Але навіть це не наштовхнуло його на думку, що Алевтина не та, за кого себе видає, хоч його інтуїція натякала про це: *«Йому здалося, вона в ці слова (до побачення) вклала якийсь особливий зміст»* [14, с.166] На щастя, випадкова обставина врятувала йому життя – Вітя прискорився саме тоді, коли в нього почали стріляти.

До того ж, окрім інтуїції, Сергій Оксенік вводить сни для того, щоб поступово підвести головного героя разом із читачем до правильних висновків. Перший сон – *«Його катував маленький чоловічок без рук, але було не боляче, а страшенно принизливо. Вітя терпів, зціпивши зуби й сподіваючись тільки на те, що він якось викрутиться й помститься за цю наругу. Але знущання не припинялося»* [14, с.86] В мене є припущення, що він описує ситуацію, коли Алевтина, Бахаєв і Безіменний обводять його навколо пальця, але не дають підстав для офіційного звинувачення у зраді. Уві сні головний герой так само мовчить, адже боїться сказати зайві слова людині, що має вищу посаду. Згодом

Вітя справді мститься цим персонажам, адже стає агентом СБУ і ті вже не можуть йому наказувати. Другий сон: *«Віті наснився сірий вовк у чорному лісі... Вовк красивий, з великими блакитними очима, як у хаскі»* [14, с.282] Читач одразу зможе зрозуміти, що мова про Алевтину та ситуацію, яка станеться в кінці книги, коли дівчина вбила головного героя, а він вважав, щовона не вистрелить.

Вітя Бусол відрізняється від інших героїв і своїми рисами характеру, за допомогою яких він зміг зі звичайного військового стати агентом СБУ. На відміну від ситуації в романі Володимира Діброви, у «Самці Богомола» це дуже цінують. Можна провести порівняння головного героя з Бахаєвим та безіменним капітаном, які несправедливим шляхом намагалися отримати підвищення. Натомість Вітя завжди намагався діяти «по совісті», адже по-іншому просто не вміє. Зокрема, це можна помітити в уривку, що стосується прочитання листів з пошти начальника Сашка Поставка: *«От я і став дешевим покидьком»* [14, с.60] Насправді, хоч це і не є зовсім правильним рішенням, але воно й не є настільки страшним, щоб настільки категорично себе оцінювати.

Читач бачить, що Вітя, по-перше, є освіченішим, аніж його побратими – Сидорчук і Чередниченко. Він філолог і так само, як і Бурдик, бере участь у поширенні української мови, зокрема серед російських біженців. До того ж часто не може промовчати, коли чує помилку у вимові або використанні слова. Саме йому доручають важливі справи на кшталт рапорту на тему допитів: *«Ну, слухай, ну що для тебе написати кілька сторінок тексту? Для філолога це тиль!»* [14, с.34]

Часи змінилися настільки, що у колишній зоні проведення бойових дій створили спеціальні школи для росіян, де вчителі вимагали від них правильної вимови та постійного використання української мови. Національна свідомість є вже досить сформованою після Революції Гідності та війни з Росією, а комплекс неповноцінності зовсім не простежується в рядках роману. Тому Вітя

дозволяє собі сміятися з біженців, які, опинившись в скрутному становищі, продовжують принижувати українську мову. Це видно з репліки росіянина Миколи про російську мову: *«О! Па-чєлавєчєскі напісана!»* [14, с.44]. На цю фразу головний герой відреагував цілком адекватно, запитавши про ім'я чоловіка. Після відповіді *«А я чьо?»* Вітя відповів сарказмом: *«Яке дивне імя... Ніколи не чув такого: Аячо! Нагадує імена американських індіанців. Ви з Америки?»* Читач, я впевнена, підтримав би Бусола, але головний герой, розуміючи, що образив Миколу, пожалкував про свої слова: *«Вітя із запізненням збагнув: він щойно зіпсував людині життя»*[14, с.45]. Не зважаючи на те, що чоловік є його ворогом, він і тут не хотів би принижувати гідність іншої людини.

Ця наївність головного героя проявляється і у розмовах про росіян. Як і Бурдика, Вітю попереджають про те, що його оточують не лише добрі люди, а війна з Росією ще не завершилася, хоч і цієї країни вже немає. Сашко Поставко натякає і головному героєві, і читачеві, що справа не в державі, а в людях, що залишаються їй вірні навіть після зміни епохи: *«Ти розумієш, що війна не закінчилася? Що вона тепер значно страшніша й складніша», «Батьківщина у них, на жаль, є. І це - не Україна. І не Європа. Це Азія – страшна й непереможна Азія»* [14, с.62] Натомість Вітя йому не вірить і відповідає: *«Та ви ж не можете без війни! З ким війна? З Прохановою? Це нещасні люди без Батьківщини»*. Після вбивства Сашка головний герой продовжує сумніватися у намірах росіян. Він не може переосмислити події, що відбуваються і вірить біженцям: *«І що тоді – ставитися до цих нещасних біженців, як до ворогів, у кожному бачити фсбшника?»* [14, с.70] Не зважаючи на свої сумніви, Вітя все ж розуміє, що він *«романтичний чистоплюй»* і починає підозрювати знайомих військових у зраді.

Через таке ставлення до ворогів Вітя, як і Бурдик, не зміг вижити в умовах нової епохи. Його також знищила система, втіленням якої є Алевтина.

За своє життя він не зміг зрозуміти справжні наміри ФСБ та інших росіян і тому поплатився за це смертю і водночас зрадою коханої жінки. Недарма на сторінках роману читач може знайти відомі слова Т.Шевченка «*Кохайтесь, чорнобріві, та не з москалями*» [14, с.54]. Вони з'являються на столі у головного героя за випадковим збігом обставин, але автор доводить, що йому потрібно було до них серйозніше поставитися.

2.3 Образ радянської людини.

У цьому підрозділі хотілося б подивитися на головного героя з іншого боку. Бурдик, хоч і значно відрізнявся від сірої маси радянської спільноти, але все ж жив у часи тоталітарної системи. Обов'язково треба взяти до уваги те, що його завжди оточували люди, які дуже залежали від держави і матеріально, і духовно. Наприклад, це стосується теми «вождя» - Леніна. Як і його знайомі, Бурдик в дитинстві дуже поважав цього чоловіка. Володимир Діброва не лише показує перехід від любові до ненависті, а й висміює цю постать. Для цього використовує неприємні асоціації, пов'язані зі звичайними потребами будь-якої людини. Для справжнього шанувальника Леніна це було б дуже нестерпно уявляти, тому автор роману й використовує це задля висміювання фанатизму радянської людини: *«Той, обхопивши коліна, сидів навпочіпки під кущем і так напружувався, що вся вовна на його спині настовбурчилася...Володимир Ілліч підвівся, зірвав широкий листочок, використав його й викинув»* [7, с.14]. До цього ж автор називає Леніна «гаркавим вождем». Нагадаю, що на початку розділу ми з'ясували, що в романі присутня автобіографічність. Через репліки оповідача Діброва натякає читачеві на іронію: *«В зацикленості на гаркавому вожді є щось нездорове. Ти згодна? Та й з літературного погляду... Наскільки я бачу, це — чистий гумор. Тут усе — у словах. Ситуації йому не завжди давалися. Він, головним чином, майстер пародії, а не структури. "Дорога в рай вимощена (як любив він казати) грішними намірами". Смішно, правда? У цьому — весь Бурдик»*[7, с.20]. Оскільки, за нашою теорією, Бурдик в дечому схожий на В.Діброву, то ця цитата є доказом іронічності роману.

Найважливіша згадка про Леніна стосується також твору Бурдика — «Опудало». З контексту стає зрозуміло, що таким словом автор називає саме Леніна, що вже є неповагою до нього як до політичного діяча і просто людини. Особливістю цього тексту є те, що в ньому за допомогою абсурду Володимир Діброва показує суть відносин «держава-народ». До цього ж він висміює

деяких своїх друзів, що також належали до звичайних обивателів: *«Образом Фані Каплан, що її юний Ілліч одбив був у кодла есерів. Портретом баби вождя, Цари Мухамедівни. Вона на літніх канікулах прищепила йому любов до російської байки. Траплявся там і суто внутрішній гумор, обтяжений деталями й незрозумілий загалом. Наприклад, дворнягу Леніна звали Заремба. І Ленін його доглядав і виховував на німецьку вівчарку. Але якось Заремба вибив скло в голуб'ятнику, і батько Леніна, що мав важку руку, здав кобелька на заставу»* [7, с.61]. Найвизначнішим розділом в «Опудалі» є той, де Ленін з'їв свого шанувальника – охоронника, який мав впустити вождя у штаб Революції. Чоловік лише опинившись в стравоході політика зрозумів, хто є причиною свого нещастя. Так само і Бурдик намагається донести через свою літературу, що система «з'їдає» народ, але вже у переносному сенсі. На прикладі того, що охоронник не зміг вбити Леніна, а той розклався на багато незрозумілих частин, автор показує невпинне поширення системи, що не залежить від смерті того, хто її створив. Насправді саме суспільство, не розуміючи того, продовжує породжувати нових радянських слуг.

Важливі для розуміння тієї епохи є слова оповідача: *«До самого Києва я думав про катастрофу, яку зазнав наш народ. Зокрема, про її причини. І мені спали на думку такі два пояснення. Перше. Найкраще зерно винищувалося. Лишилися бур'яни. Вони вродили й загарбали весь наш і без того виснажений ґрунт. Тому нам так важко тепер.*

Друге. В нації відтяли голову. Але вона, хай з останніх сил, але ще якось існує. Завдяки тому, що, за законами природи, функцію голови в нас виконують інші органи. Вони, звичайно, стараються, бо дуже хочуть поголовувати. Але проти них — уся анатомія». [7, с.67] Тут також присутня іронія, що стосується української нації загалом. Не промовляючи відомий вислів, що означає «не думати головою, а чимось іншим», Володимир Діброва сміється над народом, але водночас розуміє, що він не винен сам. У мене є припущення, що стравохід

в «Опудалі» – це метафора. Не дарма автор роману згадував Голодомор, як ми зазначили у розділі 2.1. Влада змусила людей почати думати не головою, а шлунком. Згодом це перетворилося в те, що людям стало вже все одно, при кому жити, але головне, щоб можна було нагодувати родину. Це стосується також нестачі продуктів, зокрема імпортованих. На основі того, що українці почали забувати про важливість своєї мови та культури, з чого починається, як відомо, існування кожної нації, Радянський Союз почав нав'язувати і змушувати людей переходити на російський спосіб життя. За допомогою депортацій та таких людей, як Боровадянка, людей залякували і процес цей затягнувся на довгі роки.

Тема страху дуже чітко простежується в образі Бурдика. Йому було, що сказати, але він боявся бути не почутим, не хотів потрапити за ґрати, що видно в уривку з «забороненою книгою» [7, с.47]. Про страхи Бурдика також згадує оповідач: *«Уявляю, як Бурдик холонув, пишучи таке. Тремтів, озирався й тишався собою. Своєю відчайдушною мужністю»* [7, с.61]. Тут видно зневагу В.Діброви до головного героя. Він це зображує за допомогою сарказму – занадто емоційного епітету та дієслова «відчайдушною» та «пишався».

Як я вже зазначала, Бурдик є «зайвою людиною». Але попри це, він все ж ріс в умовах радянської системи і саме тому врешті-решт злився з нею. Його попереджав Гурський і Мутенко, що для того, щоб вижити, треба виконувати завдання так, аби ніхто цього не помітив. Словом, дурити інших людей. Бурдик не зміг цього зробити, адже сам належить до того покоління людей, які ніби і хотіли щось змінити, але не могли доробити все до кінця. Епохи змінюються, а деякі люди просто не встигають за такою швидкою зміною мистецьких та політичних тенденцій. Це стосується і українців, які опинилися в Америці.

У розділі 2.1 я охарактеризувала характер поведінки Бурдикових батьків. Вони завжди невдоволені як сином, так і матеріальним становищем, як своїми стосунками, так і іншими людьми, хоча останні не заслуговують на погане

ставлення. У романі майже всі другорядні герої мають таку поведінку. Зокрема, можна помітити нехтування стосунками з рідними людьми, на що грішить навіть Бурдик і оповідач. Вони завжди зраджували своїх жінок і взагалі протягом життя були залежні від сексу настільки, що інколи це не вписувалося в межі адекватної поведінки, як у сні Бурдика на початку роману [7, с.14], і в ситуації з секретаркою Мутенка Зоєю Федорівною [7, с.44-45].

Обов'язково треба згадати Зарембу, що переїхав до Америки. На прикладі нього, оповідача та інших знайомих нам українців, Володимир Діброва показує, що *«проблема наша — всередині, в нас самих, і зі зміною місця ніде вона не зникне»* [7, с.71]. Заремба каже оповідачеві: *«Ти не вір їхнім усмішкам, — вчив він мене. — Бо це — ганебні, табірні вовчини! Либляться в очі, а в самих на думці одне — як би взути тебе»*. [7, с.85] Далі Володимир Діброва висміює цю репліку чоловіка, зображуючи зовсім нелогічну ситуацію, в якій він заперечує сам себе. Він намагається помститися телефонним компаніям не зрозуміло за що. Натомість ті вибачаються намагаються йому допомогти хоч чимось. У цьому простежується безмежна повага до будь-якої людини, клієнта, але Заремба цього не помічає і продовжує гратися у нелогічні махінації. Це яскравий приклад поведінки радянської людини. Цієї теми торкається також і оповідач, адже приїхавши до Америки, він був приємно здивований рівнем життя в іншій країні. Особливо шокував його супермаркет, в якому був величезний асортимент товарів і нечуваний тоді в Україні рівень його обслуговування. Розуміючи, що умови в «заграниці» кращі, він однак усвідомлює, що тут йому, як людині, вихованій радянською системою, не вижити, і повертається назад до України [7, с.85]

Особливу увагу треба приділити також характеристиці Боровадянки. Вона протягом всього твору змінювала професії, але завжди була поруч з Бурдиком. За допомогою цієї героїні автор показує стосунки «старої»– «нової людини» та водночас вони є і відображенням відносин «нова людина» або

«митець — система». Відколи головний герой був дитиною, вона намагалася викорінити з його голови думки, що стосувалися його життєвого завдання. Коли Боровадянка була вчителькою хлопця, вона ставила собі за мету зрівняти його з однолітками, щоб ніхто не počував себе особливим: *«Вчителька Боровадянка була тут для того, щоб ліпити форми за кращими з гарних зразків...Проте водночас вона знала, що виродки й винятки в нас іще трапляються»* [7, с.8] Виродки, як швидко зрозуміє читач — це люди на кшталт Бурдика, які намагаються вийти з-під впливу радянської системи. Бачимо також об'єктивізацію дитини, що показує зневажливе ставлення Боровадянки до зростаючого покоління: *"Як так, — по кілька разів на чверть уголос обурювалася вона, — що й пройшовши обробку, матеріал так погано міситься?", «Як могла у селекційній фрукті завестися черва? Чому в більшовицького гарту сім'ї Гурських син Юрій любить усе ненаше?»* [там само]. Її ненависть досягла тієї відмітки, що вчителька дозволяє собі виокремлювати дітей так, як це роблять з сортами фруктів. Вона - ідеал радянської людини, глина, яку система перетворює завжди на те, що їй потрібно. Щодо Бурдика вона мала особливі наміри, адже *«Бурдик — це й є та людина, яка не лише не згинається під тиском, але й не тисне на інших, коли і йому випадає таке щастя. Тому, ще поки він не усвідомив себе, вона мусить так його зігнути, щоб, не кривуляючи, він і двох кроків ступити не міг»* [7, с.9]. Врешті-решт вона досягла своєї мети — Бурдик загинув разом із радянською системою та своїм секретом. Боровадянка також знала про таємницю «дихання», але особливістю цього було її небажання нею користуватися. Вона нав'язала головному герою думку, що люди можуть обійтися і без його підказок: *«Всі, хто хотів щось почути, дізналися все, що їм треба. Якщо й не від нього, то з інших, також гідних довіри джерел. Ну, а решта людства і без нього дасть собі раду»*. [7, с.78]

2.4 Образ росіян в романі «Самка Богомола»

«Бурдик» - зображення України у радянські часи, коли тяжко було висловлювати свої справжні думки. Роман «Самка Богомола» - картина сучасної України, але з ноткою авторської фантазії. Що було б, якби Росія зникла? Попри те, що Росії вже нема, все ж залишилась та система, яка існувала все 20 століття. Автор показує, наскільки вона страшна, що й досі збиває з пантелику вже нове покоління, до якого належить безіменний капітан і Бахаєв. До того ж, вона продовжує впливати в особі Алевтини і на зовсім молоде покоління, до якого належить Вітя та Васильок. На допитах жодному з військових не вдалося витягнути потрібну інформацію з Венцлавської, адже вона вдало прикривалася маскою невинності, хоч і часто пробовкувалася щодо свого негативного ставлення до України, яке збігається з думкою російських біженців загалом.

Не треба залишати поза увагою тему мови. За ставленням персонажів до української мови в цьому романі можна визначити їхню позицію. Але якщо Микола, якого ми згадували у попередніх розділах, прямо каже про зневагу до мови, то Бахаєв і Алевтина намагаються це або сховати, або використовувати у своїх нечесних намірах. Отже, в романі йдеться про те, що всі росіяни не люблять українське, але агенти завжди роблять вигляд, що вони поважають Україну. Вітя це зрозумів після декількох побачень з Алевтиною, коли вона почала розповідати про своє ставлення до України: *«Та Росія створила вас як державу! Це все наші землі, розумієте? Всі! І Київ – насамперед»* [14, с.187]

Читач також може простежити схожість дій Алевтини з тактикою ведення політики Росії, яка знає, що вона робить погані справи і дуже заважає Україні, але завжди марно намагається довести, що вона нічого не скоїла. Натомість Вітя і Васильок, попри свої сумніви, завжди були впевнені, що Алевтина винна

чи не у всьому, що відбувалося в таборах (вбивство Проханової, озброєний напад на табір з технікою), що виявилось правдою. Навіть тоді, коли Алевтина щиро казала Віті, що любить його і навіть дозволила собі кохатися з ним, вона встигла вкрасти в нього пістолет та патрони, що характеризує її з негативного боку.

Як я вже зазначала у попередньому підрозділі, головний герой є «зайвою людиною», як і Бурдик. На противагу Віті Сергій Оксенік вводить персонажів, що пов'язані з ФСБ, біженців зі зниклої Росії та зрадників української держави. До них належать капітан Безіменний, Бахаєв, які були врешті-решт заарештовані. Вони прикривали російських біженців, коли сталися інциденти з підкопом та Прохановою. Вже від самого початку читач може запідозрити капітана Безіменного в дивних махінаціях, коли, наприклад, він не захотів за наказом допитувати Алевтину. Бахаєв після вбивства Сашка Поставка ув'язнив Вітю Бусола на декілька днів, адже підозрював його у злочині. Проте звинувачення було безпідставним: *«Одне слово, розмова вийшла пуста й безглузда»*, *«А коли Віті здалося, що він уже цілком їй правоті і невинності, Бахаєв підвівся й урочисто прорік...оголосив Віті три доби арешту з утриманням на гауптвахті»* [14, с.73]. Вітю, як героя позитивного, вірного державі, вирішили залишити крайнім. На прикладі цього росіянина бачимо доказ твердження, що немає колишніх носіїв імперської свідомості. Вони, якщо ними були, то такими й залишились. Зокрема, про це свідчить нелогічність дій майора, пов'язаних і з переїздом до України: *«Про майора Бахаєва він точно не знав, чому той прийняв українське громадянство й служив в українському війську. Точно він знав тільки одне: українську мову Бахаєв зневажав, як будь-яка російська людина»* [14, с.72] Стає зрозумілим, що Бахаєв – зрачник, коли він встановлює жучок, щоб стежити за Вітею в його кабінеті з секретними матеріалами СБУ.

Сергій Оксеник так само, як і В.Діброва, використовує образ «сірої маси» в описі росіян-біженців. Але у своєму романі для характеристики таких людей використовує порівняння з пацюками, що показує зневажливе або навіть негативне ставлення. Автор описував процес їхнього руху до України. Наводиться досить багато жорстоких прикладів знищення цих тварин: *«Гострі металеві снарядики досить часто влучали в когось із плавців. Воно занурювалося й уже не випірнало»*; *«Траплялися на шляху і мисливці... стріляли шротом, одним пострілом знищуючи одразу з півдюжини біженців»*; *«Щойно мішок заповнювався щурами, його зашморгували й витягали лебідкою в повітря, де незвані гості вищали й ворушилися, кусаючи одне одного, аж доки по мішку завдавали прицільного удару з вогнемета»*; [14, с.95, 96, 97]. До таких порівнянь можна додати й «пуголовків», яких використовували для приманювання пацюків: *«Пацюки хапали пуголовка, пацани їх витягали на міст і забивали кийками, не від'єднуючи від гачка. Потім холоднокрівно з гачка знімали й кидали у воду»* [14, с.105]. З контексту стає зрозуміло, що пуголовки – це люди, як Ганжа, яких використовували росіяни для виконання своїх планів.

Також я знайшла в романі ще одну характеристику росіян: *«Якби чорт був трохи чеснішим, досить було б передивитися тільки біографії, і там неодмінно трапилося б щось про те, як його Бог заслав у пекло. Якби чорт мав бодай якусь гідність, він би своїх рогів не соромився, взагалі не ховався б. Легше було б і тоді, коли б чорт не знав, що чинить він гидке й бридке. Тоді б він десь та й пробовкнувся б»* [14, с. 113] В цих рядках йдеться про нечесну, без гідності людину. Вона, хоч і знає, що робить погані речі, знає, що це погано, соромиться цього, але все ж робить. Інколи нею керують гроші, але найчастіше безпідставна ненависть до інших націй. Цю рису їм нав'язала радянська влада, про що я згадувала, коли аналізувала роман «Бурдик». Там йшлося про те, що такі люди завжди будуть всім невдоволені і з чим неможливо нічого зробити, адже вони не змінюються. Це стосується також і батьків Бурдика, які не помічали за собою некоректної поведінки. Так само читач бачить ненависть до

Америки, як зазначає головний герой: *«Хіба що Америка для них була ще гіршою. Вони б і до Америки пустилися, та надто далеко, надто дорого»* [14, с.118]. Росіяни готові забути про своє погане ставлення до цих країн заради того, щоб вижити, але, знайшовши притулок, вони приймають будь-яку допомогу, при цьому продовжуючи плюватися отрутою на своїх рятівників.

Наприкінці аналізу «Самки Богомола» треба зазначити, що війна відбувалася не лише в АТО, як більшу частину роману вважав Вітя. Найголовніша війна - війна з системою Радянського Союзу, а пізніше й Росії, яка продовжує тероризувати Україну навіть тоді, коли країни вже не існує. Тим, що вона зникла, автор роману показує неминучість загибелі, якщо притримуватися такої політики, як це робив Радянський Союз і згодом Росія. Ось до чого призвела ненависть росіян до інших націй і країн світу та занадто велика самовдоволеність і любов до досягнень своєї країни. Коли прийшов час зникнути "великій державі", росіяни залишилися самі, без дому і засобів для існування. ФСБ залишилося, його можна назвати верхівкою влади тих років, але коли їй незручно піклуватися про народ, вона про нього забуває. Знову ж, продовжується тема "Опудала" з "Бурдика", коли народ обдурили, а люди цього не розуміють та навіть продовжують вірити пропаганді про кровожерливих прикордонників [14, с.118] і зневажають закони і культуру країни, яка їх врятувала, хоч вони і є ворогами. Незважаючи на те, що Росії немає, але залишилися наслідки тоталітарної системи. Це є доказом, що справа саме в людях, незважаючи на епоху та характер політики держав.

Висновок:

На початку я опишу роль студій пам'яті в аналізі обраних романів – «Бурдик» В. Діброви та «Самки богомола» С.Оксеника. У практичному розділі я наводила приклади політичних і соціальних реалій часів Радянського Союзу. Це вже є доказом того, що ці твори не підручники історії, а цінне джерело для студій дослідження пам'яті. Навіть мої спостереження щодо стосунків головних і другорядних героїв, а також їхня поведінка в умовах впливу радянської системи – яскравий приклад комунікативної пам'яті, яка, відповідно до теоретичних джерел, заглиблена саме у повсякденне життя людей і має бути пов'язана з якоюсь спільнотою (у «Бурдику» – українці, на яких впливала система, а у «Самці Богомола» - нове покоління, яке, не зважаючи на зміну епохи, продовжує потерпати від наслідків такої політики гноблення в минулому). Про такий підхід – естафетний або спадкоємнісний – зображення пам'яті писав О.Д. Бойко, тези якого я використовувала у теоретичному розділі.

Особливу увагу треба приділити снам головних героїв романів, адже вони тісно пов'язані з темою культурного виду пам'яті. Вона певною мірою стосується містичності і символізму, як пише Аляйда Ассман [1, с.55]. Сни можна віднести до містичної частини романів, адже разом із певними обставинами, які часто допомагали героям на їхньому шляху, вони створюють ніби простір «над» або «поза» текстом. За цими обставинами я маю на увазі випадки з нечутними і не явними підказками головним героям, які ми описали в другому розділі. Зокрема, це порівняння Алевтини зі злим вовком уві сні, який зі своєю зграєю хоче вбити Вітю у романі «Самка Богомола». Навіть назва твору також є також символом-порівнянням, який автор поступово пояснює в розділах. До цього ж С. Оксенік вводить аналогії з пацюками, з якими порівнював росіян.

У романі «Бурдик» також присутні символи, зокрема це змійка, яка вбила Бурдика та пацюк, який помер на очах оповідача. В обох романах присутні ці

тварини, і в кожному їх зображують як когось неважливого і жалюгідного. Додам, що у «Самці Богомола» С.Оксеник ніби намагається обернути на сто вісімдесят градусів ситуацію із гнобленням українців у минулому столітті та змусити російський народ страждати від знищення. А за допомогою сну наратора В.Діброва натякає читачам, як було б правильніше діяти на місці Бурдика (сон з перехрестям та океаном в кінці роману).

Проаналізувавши роман «Бурдик» В. Діброви, я помітила декілька способів зображення відносин людини і системи. Зокрема, я можу навести таку схему: відносини «митця» - героя, який відрізняється від інших персонажів не лише своїм характером, а й намірами щодо зміни життя в умовах тоталітарної системи. У його образі простежується страх щодо радикальних, революційних дій, натомість Бурдик намагається знайти секрет вільного дихання, щоб розкрити його «сірій масі». В.Діброва за допомогою іронії, сарказму та рис абсурдизму сміється і над головним героєм, і над другорядними, включаючи відомих постатей, зокрема Леніна і Сталіна. Отже, в його творі простежується зневага до системи, політичних дій того часу та особливо до тих людей, яких «з'їли» радянські принципи життя. Мушу додати, що А. Ассман описує схожий вид героя у своїй праці «Простори спогаду» і називає його «дієвець». Таке поняття знайшли у Шекспіра і це може слугувати основою зображення В.Дібровою такого індивіда у вигляді Бурдика.

Велику роль у романі відіграє тема матеріальної забезпеченості. У романі «Бурдик» позитивні герої живуть у бідності, а негативні в достатку. За допомогою цього В.Діброва зображує несправедливе ставлення до сумлінних працівників, натомість тих, хто готовий служити системі, як Гурський та Боровадянка – автор підіймає до неймовірних для головного героя висот. У жінки з'являється квартира, а Гурський за допомогою фіктивного патріотизму та високої посади має змогу забезпечувати родину. Натомість Бурдик ніколи не мав багато грошей, в нього не склалося з жінками, хоч він і мав багато

знайомств. А батьки головного героя, хоч і постійно працювали, але не досягли в житті майже нічого.

Особливу увагу треба приділити ставленню батька Бурдика та головного героя до інших людей. Стосунки батьки Бурдика мали нездорові, адже ніколи не могли порозумітися щодо домашніх справ та матеріальних умов. Видно неповагу батька до матері, до її особистого простору та бажань. До інших родичів в них корисливе ставлення, адже, на думку батьків героя, всі знайомі їм чимось зобов'язані, навіть не зважаючи на те, що вони самі поводять себе недоречно у деяких ситуаціях.

Батько Бурдика погано ставився і до своєї другої дружини, адже вважав її нерозумною та слабохарактерною. Він за її рахунок утверджував свою значущість. Це показує сильну невпевненість чоловіка та низьку самооцінку через невдалу кар'єру. Бурдик, хоч і є героєм більше позитивним, ніж негативним, але також зневажає жінок, ставиться до них як до сексуальних об'єктів і, як у випадку з дружиною, не поважає її тяжку працю та особисту думку щодо Бурдиківського мистецтва. Він підіймає на неї руку, так само як і оповідач в одному з розділів роману. До цього ж можна додати стосунки Бурдика з дружиною оповідача за його спиною, що показує неповагу і до найкращого друга.

Можна зробити висновок, що хоч Бурдик і намагався щось змінити в своєму житті, але він так само, як і інші герої належить до радянського типу людей, що його ми описали на прикладі другорядних героїв в розділі 2.3. Матеріальна складова життя для них є важливішою, ніж культурний і духовний розвиток.

У «Самці Богомола» вже відбулася зміна епох, адже герой-вигнанець там цінується більше, і за допомогою чесності і відданості роботі підіймається все вище по кар'єрній драбині.

У проаналізованих романах можна простежити характеристики двох епох, одна з яких затверджена історично, а друга є умовним майбутнім. Проте це все дуже взаємопов'язано, адже в представників імперської свідомості ненависть та зневага до українців, як жителів «колонії», формувалася ще з радянського союзу і «Самка богомола» - приклад, що прекрасно ілюструє наслідки тоталітарного режиму Росії. Для неї вони не є позитивними.

У роботі я проілюструвала характер головного героя Віті Бусола, який також є героєм-вигнанцем, як і Бурдик. Але у характері героя можна простежити суттєві зміни. На відміну від Бурдика, що жив в тоталітарні часи, Вітя вже має змогу вільно висловлювати свої думки щодо України перед росіянами-біженцями та Алевтиною. Сергій Оксенік показує обернену дійсність, коли росіяни опиняються під владою наших співвітчизників. Можна помітити деякі риси українізації, адже створювалися школи з вивчення мови і за допомогою багатьох героїв вона все більше поширювалася в маси ворогів.

За допомогою стосунків Алевтини і Віті Бусола цілком ймовірно, що Сергій Оксенік змальовує картину ставлення російської влади до українців. Загалом, багато моментів роману пов'язано саме з результатами боротьби українців з комплексом неповноцінності, що нав'язувався спочатку радянською системою, а згодом Росією, адже всі позитивні герої розмовляють українською мовою та впевнено відстоюють українську історію у спілкуванні з ворогами. Натомість зрадники української держави або сумнівні герої розмовляють російською та суржиком.

Якщо порівняти два обраних романи, то вони обидва є яскравим прикладом колективної пам'яті, адже найпершою її характеристикою є зображення життя суспільства «зсередини». Також важливим є те, що такому виду пам'яті характерне поступове простеження змін, що відбувається в конкретній, окремій спільноті. В нашому випадку це – українці у двох різних епохах. Але поруч із колективною ми можемо побачити і риси історичної

пам'яті, адже кожен твір зображує різні часи: минуле і майбутнє. Тому ми бачимо конкретні історичні зміни, на кшталт зникнення Росії.

Колективна пам'ять обмежена однією спільнотою [1, с.142-143]. Поки існує вона, існує і пам'ять. На прикладі «Самки Богомола» бачимо, що хоч держава (фізичне тіло, не живе) і зникла, але радянська ментальність лишилася, тому навіть у вигаданому майбутньому простежуються риси все тієї ж політичної системи, як і в «Бурдику». Цей «образ нації», який я описала у розділі «Образ радянської людини», і є цим менталітетом.

Отже, основними засобами зображення дійсності, зокрема відносин звичайної людини та системи у творчості Володимира Діброви та Сергія Оксеніка є створення нового типу героя – зайвої людини, яка суттєво відрізняється від «сірої маси» у вигляді другорядних героїв. Як і у «Бурдику», так і в «Самці Богомола» протагоністи – не позитивні герої, але й зовсім не негативні, адже, хоч вони і кращі у порівнянні з іншими, але мають свої неідеальні риси характеру. Кожен з авторів у своєму творі зображує зміну романтичного ідеалізму на реалістичний тверезий підхід. Така еволюція відбувається через наявність колективної пам'яті у творах, хоч вона і не була там зазначена у письмовому вигляді. Саме через існування радянської ментальності та спогадам про неї головні герої-«дієвці» не можуть змінити ані себе, ані інших людей. Радянська система дуже вплинула на «анти розвиток» нації і обидва романи на прикладі її побутового і особистого життя показують читачеві причини та наслідки такої політики. Такий потужний вплив призвів до смерті головних героїв, що показує їхню неспроможність до метаморфози залежної від системи людини до самобутньої і незалежної особистості, що в ширшому розумінні означає поступовий занепад всієї нації.

Використана література

1. Ассман А., Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / Аляйда Ассман; пер. з нім. К.Дмитренко, Л.Доронічева, О.Юдін. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 440 с. – (Серія «Зміна парадигми»; Вип.15)
2. Ассман Ян, Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Пер. с нем. М. М. Сокольской. - М.: Языки славянской культуры, 2004. - 368 с. - (Studia historica).
3. Бахтаров А. Тоталітарна семіосфера роману Володимира Діброви Бурдик //Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. – 2015. – №. 22. – С. 185-189.
4. Бойко, О. Д. "Феномен соціальної пам'яті: основні концептуальні підходи до аналізу та інтерпретації.", 65.
5. Даниленко, В. Іронічна відстороненість від імперських цінностей як невротична реакція на колоніальний статус нації в романі Володимира Діброви "Бурдик"
6. Діброва В. Автобіографія. URL:
<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14932>
7. Діброва В. Бурдик. URL:
<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14940>
8. Діброва В. Останні вісті. URL:
<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14938>
9. Діброва В. Пісні Бітлз. URL:
<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14941>
10. Зборовська Н. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури; монографія. – Академвидав, 2006.
11. Іванюк С. Система цінностей перехідного періоду: Володимир Діброва і Володимир Орлов. – 2017.

12. ЛЕВКІВ, К. Іронічні «мукументи» доби у «Вибганому» Володимира Діброви. Парадигма, 2011
13. Нора П'єр, Теперішнє, нація, пам'ять / П'єр Нора; пер. із фр. А. Рєпи. - К.: ТОВ «Видавництво "КЛІО"», 2014. - 272 с
14. Оксенік С. Самка Богомола. К.: Темпора, 2018. – 312 с

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційної роботи

Тема: «Людина і система в творчості Сергія Оксеніка і Володимир Діброви»

Автор: Ганіч Марія Євгенівна

Науковий керівник: Доктор філологічних наук, доцент Борисюк І.В.

Захищена « » 2021 р.

Короткий зміст роботи

У першому розділі розглянуто основні положення «студій пам'яті», а також особливості творчості першого автора, що пов'язані з використанням іронії та абсурду. В основній частині роботи детально проаналізовані романи В.Діброви «Бурдик» та «Самка Богомола» Сергія Оксеніка. Там ми визначили основні засоби зображення у творах відносин радянської системи та звичайної людини. У висновках ми наголосили на зв'язку теми роботи та ідей текстів з деякими дослідженнями «студій пам'яті».